

*ДО 80-Х РОКОВИН “ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ”
В УКРАЇНІ – МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ
РЕПРЕСІЙ 1937–1938 РОКІВ*

УДК 930.253:343.294(477-25)“1991/2005”

Т. О. БУЛГАКОВА*

**ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
З ПИТАНЬ ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ РЕАБІЛІТОВАНИХ
(1991–2005 РОКИ)
(за документами Державного архіву м. Києва)**

Висвітлено створення, роботу Комісії Київської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих, функції та основні напрями діяльності, успіхи і недоліки в її роботі, особливості діяльності на різних етапах досліджуваного періоду (в 1990-х та на початку 2000-х років).

Ключові слова: Комісія з питань поновлення прав реабілітованих; жертви політичних репресій; виплата компенсацій; допомога громадянам; відшкодування матеріальних збитків.

Розвиток реабілітаційного процесу в Україні – суспільно важлива і надзвичайно цікава тема для вивчення. З розсекреченням документів репресивних органів та відкриттям доступу до них широкого загалу з’явилося багато досліджень із різних аспектів цієї проблеми. Це зумовлено потребою громадськості дізнатися правдиву історію України, розвіяти міфи, нав’язані за часів СРСР, відновити порушені права громадян. У світлі цього процесу з’являється необхідність вивчення діяльності Комісії Київської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих, яка до цього практично не досліджувалася.

Проблема реабілітації незаконно засуджених, репресованих за політичними мотивами та поновлення прав уже реабілітованих громадян України гостро постала із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. Серед багатьох тисяч репресованих за часів Радянського Союзу українців була й значна кількість киян, інформація про яких відклалася у документах Комісії Київської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих (протоколи засідань, рішення, звіти про роботу комісії, заяви громадян та документи до них (з 2002 р.), що знаходиться на

* *Булгакова Тетяна Олегівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву м. Києва.

зберіганні в Державному архіві м. Києва у складі фонду “Київська міська рада” (Ф. № Р-1697) (до березня 2006 р.).

Мета статті – дослідити реабілітаційний процес в Україні з 1991 р. до 2005 р. через призму діяльності Комісії Київської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих громадян, які були репресовані за політичними мотивами, “розкуркулені” та незаконно засуджені тоталітарним режимом.

Комісію з питань поновлення прав реабілітованих (далі – Комісія) було створено Київською міською радою народних депутатів на виконання Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” від 17 квітня 1991 р. Перше засідання відбулося 31 липня 1991 р.¹

Основними напрямками діяльності Комісії були: поліпшення житлових умов реабілітованих, виплата компенсацій за незаконне позбавлення волі та вилучене майно, визнання реабілітованими адміністративно висланих громадян.

Комісія надавала допомогу громадянам в отриманні необхідних документів у зв’язку з реабілітацією, доручала органам внутрішніх справ проводити перевірку фактів розкуркулення, безпідставності заслання або вислання з м. Києва, направлення на спецпоселення, а також конфіскації майна під час репресій, здійснювала відшкодування матеріальних збитків відповідно до положення про порядок виплати компенсацій, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим, координувала діяльність міських державних та громадських організацій з питань реабілітації громадян. Комісія тісно співпрацювала з підрозділами Київської міської ради. Практично на кожному засіданні були присутні представники житлового та фінансового управлінь Київської міської ради. На засідання комісії часто запрошувалися представники інших установ та організацій, наприклад, міського управління охорони здоров’я, управління КДБ по м. Києву та Київській області, міської прокуратури, міського товариства “Меморіал”, міського Товариства політв’язнів і репресованих та ін.²

До Комісії надходили численні заяви реабілітованих громадян або членів їхніх сімей про поліпшення житлових умов, надання квартир у м. Києві. Після ретельного розгляду і перевірки даних заяви виносилися на розгляд Комісії на її засіданнях. Варто зазначити, що у 1990-х роках, особливо в першій половині, таких заяв було розглянуто найбільше. Вже у 1992 р. до квартирного управління надійшло 150 заяв від 90 громадян із питань надання житла в м. Києві, як реабілітованим або членам їхніх сімей. 49 справ винесені управлінням на розгляд комісії. Щодо більшості з них були прийняті позитивні рішення. За пропозиціями Комісії розпорядженням Представника Президента в м. Києві 7 сімей отримали квартири, ще відносно 2-х були підготов-

лені відповідні розпорядження. Районними державними адміністраціями м. Києва також були надані житлові приміщення 5-ти заявникам. Інші були зараховані на квартирний облік на пільгову чергу, включені до списку на заміну житлової площі. Комісія відмовила в наданні житла або поліпшенні житлових умов 12-ти особам, як таким, що вже забезпечені житлом у м. Києві або за відсутністю підстав на отримання житлової площі згідно з Законом України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”³.

Між тим, виконання Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” деякою мірою гальмувалося через недостатнє тлумачення його для безпосередніх виконавців. На засіданнях Комісії, зокрема, поставало питання про надання пільг реабілітованим громадянам на сплату комунальних послуг. Проблема полягала в тому, що деякі головні бухгалтери застосовували таку пільгу тільки щодо реабілітованого, а не всіх членів його сім’ї. У зв’язку з цим було вирішено підготувати офіційний запит до Верховної Ради України щодо роз’яснення цього пункту Закону⁴.

З 1993 р. до жовтня 1995 р. квартирним управлінням було підготовлено і винесено на розгляд Комісії 112 справ та проектів рішень за заявами реабілітованих. 39-ти громадянам було відмовлено в задоволенні їхніх звернень за відсутністю підстав. 23 громадянам Комісією було рекомендовано вирішувати своє житлове питання шляхом обміну житла або шляхом вступу до житлово-будівельних кооперативів.

За вказаний період Комісією на підставі ст. 4 Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” були прийняті рішення, якими рекомендовано міськдержадміністрації надати житло в м. Києві 33 мешканцям інших міст, які втратили житлові приміщення в Києві внаслідок репресій.

Наприкінці 1995 р. на квартирному обліку в районних державних адміністраціях м. Києва перебувало 70 сімей, які згідно зі ст. 6 вказаного Закону користувалися правом першочергового забезпечення житлом. 49 сімей були зараховані на пільговий квартирний облік або переведені до нього із загальної черги за рішеннями комісії⁵.

Протягом 1996–1998 рр. на розгляд Комісії було винесено 86 звернень громадян із квартирних питань; за 46 заявами було прийнято позитивні рішення (надання квартири, зарахування на пільгову чергу на квартирний облік, поліпшення житлових умов).

У 1999 р. Головним управлінням квартирної забезпечення було підготовлено і винесено на розгляд Комісії 14 проектів рішень із питань надання житлової площі, зарахування на квартирний облік та переведення на пільгову чергу з категорії реабілітованих: 5 громадян зараховані на квартоблік за місцем проживання за пільговою категорією; 2 громадянам поновлено право на проживання в м. Києві;

7 квартир надано реабілітованим мешканцям інших міст (рішення щодо яких приймалися у 1998 р.). Станом на початок 2000 р. на квартирному обліку за категорією реабілітованих за місцем проживання перебувало 72 сім'ї⁶.

За 2000 р. на засіданнях Комісії було розглянуто 12 проектів рішень з питань надання житлової площі. Згідно з прийнятими Комісією рішеннями 5 громадян були зараховані на квартирний облік за місцем проживання за пільговою категорією, 5-ти громадянам поновлено права на проживання у м. Києві, надано 1 квартиру сім'ї реабілітованого, яка до репресії проживала в іншому місті. За розпорядженнями районних державних адміністрацій у м. Києві надано 4 квартири реабілітованим, які перебували на квартирному обліку за місцем проживання⁷.

Починаючи з 2000-х років, Комісією розглядалося з кожним роком все менше проектів рішень про вирішення житлових питань реабілітованих громадян, а виконання прийнятих Комісією рішень взагалі можна назвати незадовільним. З 2001 р. до 2003 р. Головним управлінням житлового забезпечення і районними у м. Києві державними адміністраціями було надано лише 1 квартиру реабілітованому громадянину, який перебував на обліку з правом першочергового забезпечення житлом. Громадянам, які втратили житло в Києві внаслідок репресій і за рішеннями Комісії були поновлені у праві проживання у місті та, згідно із Законом, мали право на позачергове забезпечення житлом, було надано 4 квартири⁸.

За 2004 р. Головним управлінням житлового забезпечення Київської міськдержадміністрації було підготовлено 9 проектів, що розглядалися на засіданнях Комісії. З усіх 9 проектів було прийнято позитивні рішення (4 особи зараховано на квартирний облік та 5-ти особам поновлено право на проживання в м. Києві). У звіті про роботу Комісії за 2004 р. відзначалося, що було надано 1 квартиру за категорією реабілітованих громадян, які перебувають на обліку з правом першочергового забезпечення житлом, а громадянам, яким було поновлено право на проживання в м. Києві, та які згідно з Законом мали право на позачергове забезпечення житлом, надано 9 квартир (згідно з рішеннями комісії попередніх років)⁹.

У 2005 р. кількість розглянутих Комісією проектів ще зменшилася – 6 проектів рішень із житлових питань. З усіх були прийняті позитивні рішення: 1 особа зарахована на квартирний облік та 5-ти особам поновлено право на проживання у м. Києві. Протягом року реабілітованим, які до засудження проживали в інших містах, за рішенням Комісії було надано 2 квартири. Станом на 10 січня 2006 р. на квартирному обліку за категорією реабілітованих (за даними райдержадміністрацій м. Києва) перебувало 73 громадянина¹⁰.

Іншим важливим напрямом діяльності Комісії була робота з виплати компенсацій реабілітованим за роки незаконного ув'язнення, вилучене майно, перебування на спецпоселеннях, розкуркулення. Комісія приймала заяви на виплату компенсацій як з України, так і з інших країн СНД та з-за кордону (Ізраїль, США). Виплата компенсацій здійснювалася за рішеннями судів¹¹.

Вже за перші 2 роки після прийняття Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” на засіданнях Комісії було розглянуто більше 400 заяв громадян про виплату їм компенсації за незаконне ув'язнення та конфісковане майно. Виплати проводилися за рахунок бюджету м. Києва.

У першому півріччі 1992 р. фінансовим управлінням були підготовлені документи на 274 реабілітованих та почала здійснюватися виплата їм грошової компенсації; підготовлені рішення про виплату всієї належної компенсації реабілітованим громадянам старше 80-ти років, і тим, які вже частково отримали компенсацію в 1991, 1992 рр.

З цього напрямку діяльності Комісії також поставали певні складнощі (особливо у перші роки), що виникали через недосконалі законодавчі акти та недостатню поінформованість безпосередніх виконавців.

На засіданнях Комісії обговорювалися питання про надання грошової компенсації реабілітованим особам, які проживали у м. Києві, були призвані до лав радянської армії з Києва, але засуджені і реабілітовані за межами України на території республік колишнього СРСР, які ще не підпадали під закон про реабілітацію та сплату грошової компенсації за період незаконного позбавлення волі¹². Це питання неодноразово виносилося для обговорення на засіданнях Комісії. За перший рік діяльності до Комісії надійшло 9 заяв від реабілітованих, які були засуджені на територіях колишніх республік СРСР, де не прийняті відповідні закони: Азербайджан, Грузія, Казахстан та прибалтійські республіки. Їхні заяви Комісія розглянула і прийняла рішення про сплату грошової компенсації¹³. Однак, на засіданнях виникали суперечки серед членів Комісії з цього питання, оскільки деякі члени вказували, що приймаючи такі рішення, Комісія порушує чинний закон України. На противагу їм голова Комісії М. В. Лаврухін* відзначав, що це не є порушенням Закону, що такі закони будуть прийняті в зазначених країнах, що існує практика комісій західних областей України, де ці питання вирішуються позитивно.

За результатами перевірки у жовтні 1992 р. районних відділів соціального забезпечення м. Києва щодо застосування до реабілітованих

* Лаврухін Микола Васильович (1925–1994) з 1970 р. до 17 січня 1990 р. обіймав посаду першого заступника голови виконкому Київської міської ради народних депутатів; з 17 січня до 29 грудня 1990 р. – голова виконкому Київської міської ради народних депутатів.

пенсійних пільг та надбавок відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення населення”, було виявлено значну кількість порушень через недостатню кваліфікацію виконавців, відсутність потрібного інструктажу з боку міського управління соціального забезпечення. Деякими управліннями не визнавалися довідки про реабілітацію, що були видані в 1950-і роки, через відсутність слова “реабілітований”, хоча в них було вказано, що справа переглянута, відмінена та закрита за відсутністю складу злочину, тобто зазначений сам факт реабілітації. Виявлено випадки невизнання довідок про реабілітацію адміністративно висланих громадян (які мають право на надбавку у 25% мінімальної пенсії), що були видані комісією; відсутності серед пенсіонерів інформованості про необхідність надавати довідку про реабілітацію для отримання належних за Законом доплат; відсутності реєстрації дати подання довідки про реабілітацію, що дає можливість варіювати з часом введення його в дію. У пенсійних справах часто зустрічалися оригінали довідок про реабілітацію, що було грубим порушенням, оскільки така довідка є особистим документом, який може знадобитися для інших цілей, а відповідно, управління соціального забезпечення не мало права її забирати. Однак, головним недоліком у роботі цих управлінь було те, що після прийняття документа про реабілітацію і подальшого його відхилення з тієї чи іншої причини, реабілітованого не повідомляли про це, позбавляючи його можливості оскаржити таке рішення¹⁴.

Загалом за досліджуваний період Комісією було розглянуто більше тисячі заяв громадян про виплату компенсації за незаконне ув’язнення чи вилучене внаслідок репресій майно; щодо більшості з них приймалися позитивні рішення і компенсації виплачувалися.

Третім основним напрямом роботи Комісії було визнання адміністративно висланих, розкуркулених громадян реабілітованими. Цей напрям роботи комісії можна вважати найважливішим, адже з заявами про реабілітацію частіше за все зверталися члени сімей репресованих, розстріляних громадян – мешканців Кисва. Окремим пунктом у порядку денному засідань Комісії це питання було винесено у грудні 1991 р.¹⁵ Внаслідок визнання реабілітованим громадянин отримував не тільки належні йому за законом пільги, а й відновлення своєї честі і гідності. З 1991 р. до 2005 р. на засіданнях Комісії було розглянуто близько 500 таких заяв.

Визнання реабілітованими кияни отримували й посмертно. Йдеться про роботу військової прокуратури центрального регіону України з виявлення серед репресованих та похованих у Биківнянському лісі у 1937–1941 рр. киян, результати якої висвітлювалася на засіданнях Комісії запрошеними представниками. Склалися списки репресованих, які були страчені за політичними мотивами, необґрунтовано за-

суджені судами або різними позасудовими органами, у т. ч. “двійками”, “трійками”, “особливими нарадами” на території Києва і визнані реабілітованими. Станом на 1998 р. такі списки були складені на 5,5 тис. жертв – мешканців м. Києва, які були страчені і поховані в могилах у Биківнянському лісі. Як свідчать матеріали слідчих справ, у 1937–1941 рр. були страчені військові Київського військового округу (майже весь керівний склад), співробітники НКВС, міліції, робітники, службовці та творча інтелігенція Києва, а також керівники промислових і державних установ УРСР. Військова прокуратура встановила склад слідчого апарату, який діяв у період 1937–1941 рр., але на час розслідування вже нікого не залишилося в живих. З 1989 р. до 1998 р. Військовою прокуратурою Центрального регіону України було реабілітовано близько 12 тис. чоловік¹⁶.

Окрім зазначених вище напрямів діяльності, Комісія опікувалася також медичним обслуговуванням реабілітованих громадян. На засіданні Комісії з цього питання 25 вересня 1991 р. було заслухано інформацію начальника відділу лікувально-профілактичної допомоги дорослому населенню міського управління охорони здоров’я М. Т. Опанасенко. Так, на виконання постанови Кабінету Міністрів УРСР “Про заходи реалізації Закону Української РСР “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” від 24 червня 1991 р. № 48, у 1991 р. у міському управлінні охорони здоров’я були складені списки реабілітованих, і всі вони були прикріплені до лікарні № 27, яка обслуговувала персональних пенсіонерів союзного та республіканського значення (реабілітовані згідно з рішенням Київського міськвиконкому обслуговувалися, як і інваліди Великої вітчизняної війни), до лікарні прикріплено 485 осіб, з них – 241 реабілітований, інші – члени їхніх сімей. В управлінні було видано наказ про медичне обслуговування реабілітованих та членів їхніх сімей, проведено нараду головних лікарів центральних районних лікарень. Разом із тим, один із членів Комісії – С. М. Малеев звернув увагу на те, що списки реабілітованих в управлінні застарілі і не охоплюють всіх реабілітованих громадян міста. Було вказано на скарги реабілітованих про відмову у наданні їм пільгових ліків. Комісія вирішила вимагати від управління охорони здоров’я видати наказ, в якому було б вказано про безкоштовне обслуговування реабілітованих громадян ліками за лікарськими рецептами, а також щомісячно погоджувати з Комісією списки реабілітованих по місту¹⁷.

Реабілітованим надавалися безкоштовні путівки на санаторно-курортне лікування та до будинків відпочинку. Вони користувалися пільгами на оплату комунальних платежів тощо¹⁸.

Управління юстиції Київської міської ради надавало посвідчення і довідки про реабілітацію, безкоштовні юридичні консультації, засвідчувало документи про реабілітацію.

На своїх засіданнях Комісія також вирішувала деякі технічні питання. У 1991 р., у зв'язку з тим, що посвідчення про реабілітацію, які повинні були виготовлятися централізовано, не були виготовлені через брак сировини на підприємстві “Поліграфіст”, Комісією було прийнято рішення про виготовлення тимчасових посвідчень для реабілітованих м. Києва, щоб забезпечити одержання наданих їм законом пільг¹⁹.

Члени Комісії брали активну участь у проведенні науково-практичних конференцій, присвячених темі реабілітації в Україні. На засіданнях обговорювалися питання їх підготовки та проведення.

У 1997 р., у зв'язку з проведенням 3–4 листопада Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору, на засіданні Комісії було вирішено надати 13 реабілітованим, що знаходилися на квартирному обліку, 13 квартир²⁰.

27–28 квітня 2001 р. було проведено міжнародну науково-практичну конференцію “Десять років роботи комісії Київради з питань поновлення прав реабілітованих”, присвячену процесам реабілітації колишніх політв'язнів та репресованих сімей, стану соціальної допомоги цій категорії громадян та тим політичним силам і процесам, що стояли на перешкоді цьому. У конференції взяли участь 230 чоловік, гості з різних країн та багатьох міст України. Були представлені Росія, США і Хорватія. Більшість учасників відзначили високий професіоналізм і сумлінність роботи київської Комісії з питань поновлення прав реабілітованих, досвід якої використовувався в роботі аналогічних обласних комісій України і пострадянського зарубіжжя²¹.

21–22 листопада 2003 р. під патронатом заступника міського голови в Києві була проведена ще одна Міжнародна науково-практична конференція – “Реабілітація – важлива ланка суспільно-політичного життя України”, організаторами і учасниками якої були представники київської Комісії з питань поновлення прав реабілітованих і міського Товариства політв'язнів та жертв репресій. На форум прибуло 130 осіб, у т. ч. гості з США, країн СНД, Балтії та різних регіонів України. Було заслухано і обговорено 28 доповідей та виступів, для учасників конференції було проведено автобусну екскурсію місцями політичних репресій в м. Києві (до пам'ятного знаку біля Жовтневого палацу та Биківнянського меморіального комплексу)²².

Отже, підводячи підсумки, варто зазначити значний внесок київської Комісії з питань поновлення прав реабілітованих у реабілітаційний процес у м. Києві та в Україні загалом. Допомогу, яку було надано завдяки діяльності Комісії реабілітованим киянам, важко переоцінити. Велике значення вона має, насамперед, як чинник відновлення суспільного статусу та соціальної справедливості для тих громадян та членів їхніх сімей, які постраждали від тоталітарного режиму. Напрацьованя Комісії за досліджуваний період, особливо в першій його половині,

використовувалися аналогічними комісіями різних регіонів України та деяких країн СНД. Комісія Київської міської ради з питань поновлення прав реабілітованих продовжує свою роботу і сьогодні.

Тема є перспективною для подальшого вивчення аспектів діяльності Комісії після висвітленого в статті періоду; детального дослідження справ, розглянутих на її засіданнях; співпраці з іншими державними установами та громадськими організаціями.

¹ Державний архів м. Києва. Ф. № Р-1697. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 1.

² Там само. Арк. 1, 9, 17.

³ Там само. Спр. 60. Арк. 107, 108.

⁴ Там само. Спр. 33. Арк. 30, 31.

⁵ Там само. Спр. 123. Арк. 96.

⁶ Там само. Спр. 380. Арк. 4, 4зв.

⁷ Там само. Спр. 485. Арк. 11, 11зв.

⁸ Там само. Спр. 935. Арк. 9.

⁹ Там само. Спр. 1143. Арк. 9.

¹⁰ Там само. Спр. 1222. Арк. 6.

¹¹ Там само. Спр. 60. Арк. 72.

¹² Там само. Арк. 74.

¹³ Там само. Спр. 84. Арк. 57.

¹⁴ Там само. Спр. 60. Арк. 113, 114.

¹⁵ Там само. Спр. 33. Арк. 28.

¹⁶ Там само. Спр. 197. Арк. 21, 21зв.

¹⁷ Там само. Спр. 33. Арк. 9, 10.

¹⁸ Там само. Спр. 84. Арк. 71, 72

¹⁹ Там само. Спр. 33. Арк. 15.

²⁰ Там само. Спр. 150. Арк. 41.

²¹ Там само. Спр. 485. Арк. 47, 48.

²² Там само. Спр. 718. Арк. 149.

The issues of the creation and operation of the Commission on renewal of rehabilitated person's rights of Kyiv City Council, the functions and main directions of activity, successes and disadvantages in its work, peculiarities of its activities at different stages of the investigated period (in 1990s and early 2000s) were highlighted.

Key words: Commission on renewal of rehabilitated person's rights; victims of political repressions; payment of compensations; assistance to citizens; compensation of material losses.